

Ўзбекларнинг Мисрда тутган ўрни, уларнинг подшоҳлик билан боғлиқликларини теран англаш ҳар икки мамлакат ўртасидаги дўстликни янада мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Ўзбеклар Мисрда волийлик, ҳокимлик қилишди, нуфузли маҳкамаларда раҳбар, амир, қўшинга қўмондон бўлишди. Ўзок давр ичида Мисрнинг сиёсий-идоравий, ижтимоий-маданий ҳаётида алоҳида ўрин эгаллашди.

Аббосийлар халифалиги даврида асли бухоролик Аҳмад ибн Тулун оиласи Мисрда мустақил давлат барпо этиб, 868 (254 хижрий) йили Тулуния давлатига асос солди. Бу оила Мисрда ўттиз саккиз йил ҳукмронлик қилди. Бу йиллар Миср тарихида ёрқин из қолдирган давр ҳисобланади.

Ибн Тулун ўткир сиёсатчи, мохир раҳбар, ҳарбий соҳада ҳам билагон мутахассис эди. У бошқарган йиллар Мисрда тинчлик ва осойишталик барқарор бўлди, одамлар хотиржам ва тўқ ҳаёт кечиришди. У деҳқончилик соҳасига алоҳида эътибор қаратди, янги йўللار қурдирди. Шаҳар атрофи девор билан ўралди, хусусан, "Ақал ҳасийна" қалъаси қурилди.

Тарихчилар уни "ҳалкига адолатли, саховатпеша, шариатга тўла амал қилувчи подшоҳ, олимлар ва донишмандларни севадиган, эзгулик қилишни ҳуш қўрадиган, одамлардан ёрдам, яхшилик ва садақаю эҳсонини аямайдиган инсон, доимо илм, ҳадис излаш билан машғул бўлган, Мисрдан Фуротгача, бу ёғи Марокаш юртларигача ҳукмронлик қилиб, адолат ўрнатган, ҳатто Богдод халифалигига номзоди қўйилган дилбар шахс эди", дея таърифлашади.

Ўғли Хуморвия ҳам Миср ҳудудида турли низо ва фитналарнинг олдини олишда, осойишталик ва фаровонликни таъминлашда катта хизматлар қилган.

Аҳмад ибн Тулун ва ўғли Хуморвия даври Миср тарихидаги олтин давр ҳисобланади, чунки шу даврда юрт маданий юксалди, иқтисодий ўсди. Ҳатто унинг ташки савдо айланмаси 4,3 миллион динорни ташкил этди.

Шунингдек, тулунийлар Ислом оламини византияликлар ҳатаридан саклашда алоҳида хизматлар қилишди. Византия аббосийлар халифалиги пойтахти ва Шом шаҳарларига қарши жангга отланганида тулунийлар уларга қарши қурашиб, халифалик давлати чегараларини мустаҳкамлашди. Миср ва Шомда туриб, Румга қарши химоя байрогини баланд қўтаришди ва Румни даҳшатга солган йирик қучга айланишди.

Аҳмад ибн Тулун Тарсусда византияликлар устидан галаба қозонди, улардан мусулмон асирларни қайтариб беришни талаб қилди. Тарсусдан Фурот дарёсигача бўлган ерлар унинг қўл остига ўтди. Ушбу зафарлар туфайли ибн Тулун Миср, Шом ва Арабистон ярим оролида ҳукм юритди.

Тулунийлардан сўнг Мисрда "ихшидий" номи билан машҳур, асли фарғоналик Муҳаммад ибн Тогоч ибн Жаф ихшидлар давлатига асос солди. У Мисрда ўттиз беш йил (мил. 945-969, хиж. 323-358) ҳукмронлик қилди. Муҳаммад ибн Тогоч одил, ботир, ўзқон қўра оладиган, теран мушоҳадали, тадбиркор подшоҳ эди. У жанг илмини яхши билар,

кўшинни иззат-икром килар эди.

Тулунийлар билан ихшидийлар бир-бирлари билан куда-анда бўлиб кетишган, Кутруннадий Хуморвий Фаргонийнинг кизига уйланган, бу никоҳ шоду хуррамлик ва гўзаллик тимсоли бўлиб, бу ҳақдаги асарлар ҳозир Миср адабий меросининг бир қисмига айланган.

Ўзбеклар икки денгиз (Кора ва Ўрта ер денгизи) бўйида жойлашган подшоҳликлар султонларининг доимий эътиборида бўлишган. Аслида аксарият султонларнинг келиб чиқиши кипчок (ўзбек) диёридан эди. Масалан, Миср султони Зоҳир Бейбарс ўзбеклар билан иттифок тузишга интиларди. 1261—1263 йиллари Барака Хон билан ўзаро борди-келди ва совга-салом юборишни йўлга қўйган эди. Султон Бейбарс ўша йиллари унинг кизига уйланди. Коҳира, Кудус, Макка ва Мадина минбарларидан уни дуо қилишарди. Бу иттифок, шубҳасиз, икковларининг ҳам душманлари бўлган, Форс ва Ироққа зугум ўтказаятган мўғул босқинчилари давлатига қарши курашга йўл очди.

Султон Бейбарс бу иттифокчиликдан қўшинларини қучайтириб олишда фойдаланди. Бу ҳамкорлик Мисрни ўзбеклар билан янада яқинлаштиришга, бир-бирига ҳимоячи бўлишга олиб келди. Шунинг учун Миср қўшинининг қўмондони ҳам, ерларининг амири ҳам ўзбеклар бўлди.

Ўлкада Ислом динини ҳимоя қилишда ўзбекларнинг ўрни нисбатда катта. Қўриниб турибди-ки, бир томондан хижрий VII аерда кипчок давлатида Ўзбекхоннинг Исломни қабул қилиши муносабати билан Ислом юртлари кенгайган бўлса, иккинчи томондан шу минтақа халқлари билан ўзаро ҳамкорлик натижасида Миср ва Шомдаги Ислом лашкарлари озик-овқат билан таъминланди. Бу ерда Миср ва Мўғул-кипчок давлати, хусусан, унинг бошчиси Ўзбекхон ўртасидаги ҳарбий ҳамкорлик муҳим аҳамият касб этди.

Ўзбекларнинг Миср подшоҳлари идоравий ҳаётида ҳам ўз ўрни бор. Улар подшоҳлик кенгаши амири, қўшин қўмондони, қурол-яроғ амири, қарвонлар амири, ҳаж амири қаби ўта эътиборли ва олий мансабларда ишлашган. Хатто Султон саройида факат бир қишигина тайинланадиган Мажлис амири, Султон қўриқчиси, Султон шифокори қаби лавозимларни ҳам ўзбеклар эгаллашган.

Шундай амирлардан бири Амир Ўзбек Юсуфий эди. У подшоҳлик давлатининг буюк амири, Султон Қайтбой даврида энг танikli раҳбар, давлат маслаҳатчиси, йўлбошчиси эди.

Амир Сайфиддин Ўзбек ибн Тотох ҳам Носир Муҳаммад ибн Қалавун подшоҳлиги даврида энг катга амирлардан эди. Амир Ўзбек Маҳмудий ҳам шулар жумласидан. Айнан у 824 хижрий йилда ҳаж амири сифатида ҳожилар қарвонини бошқарган.

Дарҳақиқат, ўзбек хонлари ва Миср подшоҳлик даври султонлари ўртасида куда-андалик муносабатлари ҳам мавжуд бўлган. Масалан, Миср подшоҳи Носир Муҳаммад ибн Қалавун Ўзбек билан дўстона алоқаларини янада мустаҳкамлаш мақсадида хижрий 720 йилда ўзбек амيرаси Тўлиной (ёки Тулунхотин)га уйланган.

Шунингдек, Мисрдаги ўзбек амирлари ҳам Миср султонларининг кизларига уйланишди. Масалан, амир Кусун Ўзбекий эллик минг динор махр бериб, подшоҳ Носир ибн Калавуннинг кизига уйланди. Унинг ўғли Ўзбек ибн Тотох ҳам подшоҳ Носирнинг Ўзбекхон кизидан тугилган кизига уйланган эди.

Мулоҳаза шуки, Султон Носир Муҳаммад ибн Калавуннинг Ўзбекхон билан куда-андачилиги, ўзбекларни Мисрдаги юкори лавозимларга тайинлаши ўзбекларнинг ўша замонларда Мисрдаги туркий қўшинлар орасида алоҳида эътиборга молик табақадан бўлишганини кўрсатади. Дарҳақиқат, Носир ибн Калавун Миср қўшинлари, амирлари таркибига кипчок мамлакатидан бўлган ўзбеклар кўпроқ киришини хоҳларди. Шунинг учун ҳам у билан Ўзбекхон ўртасида элчилар, совға-саломлар юбориш тинмасди.

Тўғрироғи, юборилган элчилар ўзбекларни, чунончи Сайфиддин Тўксабо, Сайфиддин Бекмиш, Амир Алоуддин Ойдағдий Хоразмийларни яхши билишарди. Ўзбекхон Ислонни қабул қилганидан сўнг подшоҳ Носир ибн Калавундан фикх. ҳадис, суннатга оид китоблардан юборишини сўрайди.

Макризий бундай ёзади: "Амир Сайфиддин Бекмиш Жумдор Зоҳирий, Амир Бадриддин Билик Сайфий Салорий ўзбек диёридан ҳадя каторида бир хат ҳам келтирдилар, унда "Жомиъул усул фи аҳодисир расул", "Шаҳрус Сунна", Ровёнийнинг фикхга оид "Баҳр" ва бошқа бир неча китобларни топиб юбориш сўралган эди, дарҳол тайёрлаб қўйилди".

Ўзбекларнинг Носир Муҳаммад ибн Калавун замонида эришган мартабалари, унинг ўзбеклар билан дўстона алоқалари, куда-анда бўлиши бизни Султон Носир ибн Калавуннинг ўзи ҳам асли ўзбеклардан келиб чиққан, деб ҳулоса қилишга йўллайди.

Тарихий манбаларда зикр этилишича, унинг отаси кипчоклардан бўлган. Кипчоклар эса "Дашти кипчок", "Жаннатмакон юрт" деб таърифланадиган минтақани ватан қилган туркий халқларнинг номидир. Биринчи ўзбек давлатига асос солган Ўзбекхон ва авлодлари Абулхайр Шайбонийхон насаби ҳам уларга бориб қўшилади.

Султон Носир Муҳаммад ибн Калавуннинг онаси Шалун хотин исмли кипчок амираси бўлган, у Мисрда отаси билан яшарди. Тарихий манбаларда ёзилишича, Султон Носир ҳам кипчок мўғулларидан бўлган Ўзбекхоннинг кизига уйланган. Бу воқеалар Абулхайр Шайбоний қўл остида ўзбек давлати барпо этилишидан илгари содир бўлган.

Миср тарихий манбалари ўзбекларни гўзал фазилатлар ва ажойиб сифатлар — шижоат, саҳоват, викор, бошқаришга моҳир, ҳарбий интизомга эга халқ дея тавсифлайди. Ўзбекхоннинг ўзи арабий манбаларда одил ва саҳий подшоҳ бўлгани, унинг замонида Ислон гуллаб-яшнагани, уламоларни ва солих кишиларни доимо иззат-икром этилгани таъкидланади.

Ўсморийлар даврида ҳам Мисрда ўзбеклар мавжуд эди. Ўсморийлар давридаги архив ҳужжатларидан Коҳирадаги Ўзбек тақя (махалла)си Ўрта Осиёдан келган барча ўзбекларни яхши кутиб олгани маълум бўлади. Ўсморийлар давлати уларга Султонлар вақфи (махсус ҳисоби)дан инфоқ-эхсон қилган, маҳаллаларини ободонлаштириш ва

тузатишга алоҳида эътибор қаратган, у ерда яшовчиларининг озик-овкати ва илм олишлари учун етарли маблағ ажратган, уларнинг эҳтиёжига кўра китоблар чоп этишга рухсат берган.

Хозирги пайтда ҳам Кохирада бир канча ўзбек оилалари яшайди. Шошлик, бухоролик, фаргоналик, тарозлик оилалар бор, улар юртлари номига нисбат берилган исмларини ҳамон сақлаб келишяпти.

Ўзбеклар Мисрнинг узок тарихи давомида унинг маданий ҳаётида ҳам алоҳида ўрин тутишган. Бунга хижрий 247 йили Кохира равзасида Аҳмад Фаргоний бино қилган биргина Нил микёси (ўлчагичи)ни эшлаш кифоя. Аҳамиятлиси шундаки, бу микёсдан ҳозир ҳам кенг фойдаланилмоқда.

Аҳмад ибн Тулун қурдирган жомеъ (масжид-мадраса) Мисрнинг ҳозирги кунда ҳам майдони жихатидан энг катга жомеъларидан биридир. Уни Аҳмад ибн Тулун милодий 878 (хижрий 265) йили қуриб битказган, Кохиранинг Саййида Зайнаб маҳалласидаги Ибн Тулун майдонида жойлашган. Аҳмад ибн Тулун бу жомеъни дин, Қуръон, лугат (тил) илмларини ўргатадиган олийгоҳ қилган, уни етук олимлар ва муҳаддислар маконига айлантирган эди. Кейинчапик бу илм даргоҳида дорихона, шифохона қурдириб, қучли табиб ва доришуносларни ҳам жалб қилди.

Бундан ташқари, Аҳмад ибн Тулун Катоеъ шахрига асос солди, Ислом замонида у Фустот шаҳридан кейин Мисрнинг учинчи пойтахтига айланди.

Миср тараккиётида ихшидийларнинг ҳам алоҳида ўрни бор. Амир Абу Бакр Муҳаммад ибн Тогоч Ихшидий барпо эттирган ўттиз олти фаддонли "Ихшид боғи" бунга мисолдир. Амирнинг ўзи шу боғда яшаган ва ишлаган эди. Бу жой ҳозирда Моски кўприги яқиндаги янги кўча ва Шаъроний жомеъи оралигида жойлашган.

Подшоҳлик даври обидалари ҳақида мулоҳаза юритганимизда, ўша даврда ўзбек меъморлиги Миср иморатсозлигига нечоғли таъсир ўтказганига гувоҳ бўламиз. Мисол тариқасида Самарқанд кубба (гумбаз)ларини олайлик. Уларнинг (пиёз шаклидаги) маҳобати, ҳар томондан бир хил кўриниши, узун, алоҳида чиқиб турувчи бўйни ташқаридан жуда очик, равшан кўринган. Холбуки, бу темурийлар иморатсозлигининг ўзига хос муҳим услубларидан эди. Худди шу нарса биз мулоҳаза юритаётган Ҳасан ибн Носир Муҳаммад ибн Калавун масжиди куббаси ва Самарқанддаги Амир Темур макбарасининг куббаси ўртасидаги катта ўхшашликда ёрқин намоён бўлади.

Худди шу шакл Қусун жомеъида ҳам қўллан-ган. Ам1ф Қусун Ўзбеки хижрий 720 йили Тулунбой Ўзбекхон кизини Носир Муҳаммад ибн Калавунга никоҳлаш мақсадида келинга хамроҳ бўлиб Мисрга келганида 730 хижрий йили ўз номи билан аталадиган жомеъ қурдирган эди. Унинг "Зувабла" номи ташки дарвозаси бор. Ҳозирги жойи Кохиранинг Дарбул Аҳмар маҳалласидаги Мағрибийлар кўчасида. Бу жомеъ бузилиб кетган бўлса-да, дарвозалари сақланиб қолган. Сайфиддин Ўзбек Юсуфий барпо этган "Ўзбек истироҳат боғи" ҳозир ҳам кохираликларнинг севимли масканидир.

Комилжон РАХИМОВ таржимаси

Можида МАХЛУФ,

Айн Шамс университети Шарк тиллари кафедраси мудири (Миср)